

ступу : http://zib.com.ua/ua/print/81627-problemni_pitannya_pri_virishenni_sporiv_povyazanih_z_korpor.html.

17. Спасибо-Фатеева І.В. Спірні питання недійсності правочинів / І.В. Спасибо-Фатеева // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 3 (50). – С. 95–106.

18. Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин : Рекомендації Президії Вишого господарського суду України від 28.12.2007 р. № 04-5/14 //

Вісник господарського судочинства. – 2008. – № 1. – Ст. 22.

19. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31. – Ст. 263.

20. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 9 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

УДК 347.921

НАЛЕЖНЕ ЗАСТОСУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЯК ОДНА З УМОВ ВІДНОВЛЕННЯ ДОВІРИ ДО СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Ямковий В.І., адвокат, к. ю. н., доцент,
доцент кафедри права
Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Стаття присвячена визначенню критеріїв суддівського розсуду та дискреційних повноважень суду в умовах реформування судової гілки влади.

Ключові слова: повноваження суду, дискреційні повноваження, суддівський розсуд, межі судового розсуду, суддівське свавілля.

Стаття посвячена определению критериев судейского усмотрения и дискреционных полномочий суда в условиях реформирования судебной ветви власти.

Ключевые слова: полномочия суда, дискреционные полномочия, судейское усмотрение, пределы судебного усмотрения, судейское своеволие.

Yamkovyi V.I. PROPER APPLICATION OF JUDGE DISCRETION IN CIVIL CASES AS ONE OF TERMS OF PROCEEDING IN TRUST TO JUDICIAL IN UKRAINE

The article is devoted to determination of criteria of judge discretion and discretionary plenary powers of court in the conditions of reformation of judicial branch of power.

Key words: plenary powers of court, discretionary plenary powers, judge discretion, limits of judicial discretion, judge self-will.

Постановка проблеми. Зростання ролі суду в житті суспільства вбачається не тільки в кількості звернень до суду, а й у новій якості цих звернень, пов'язаних зі значно більш широким розумінням фізичними та юридичними особами своїх прав. Водночас застосування відносно визначених правових норм у конкретній ситуації певною мірою залежить від розсуду суддів, що вимагає особливої інтуїції, об'єктивності, справедливості, розуміння наслідків, відповідальності. Особливого значення дослідження цих питань набуває в умовах, коли законодавець приділяє значну увагу відновленню довіри до судової влади в Україні, яка дискредитувала себе фактами, що свідчать про порушення суддями присяги, наявність підстав для притягнення їх до дисциплінарної або кримінальної відповідальності, вияви упередженості тощо.

На жаль, законодавець не завжди може детально описати ту чи іншу ситуацію, у якій діятиме суд, надавши можливість застосовувати імперативні (абсолютно-визначені) правові норми, оскільки не в змозі повністю врегулювати вирішення низки правових питань, для яких потрібен спеціальний підхід у кожному конкретному випадку, передаючи їх на розсуд суду, якому надається можливість здійснення дискреції під час розгляду цих питань.

Правові норми, що надають правозастосовному органу певну свободу вибору конкретного рішення, називають ситуаційними (їхня дія залежить від ситуації) або дискреційними (при певній свободі вибору в межах, визначених законом).

Стан дослідження. Проблеми дискреційних повноважень тією чи іншою мірою досліджувалися багатьма вченими, зокрема такими як Д. Абушенко, В. Антропов, О. Боннер, Г. Бребан, Е. Васьковський, Ю. Грачова, Р. Дворкін, М. Зейдер, В. Канцір, К. Комісаров, Д. Луспеник, О. Папкова, І. А. Покровський, В. Ремньов, І. Репієтнікова, М. Треушніков, Н. Чечіна, Д. Чечот, В. Ярков та інші.

Проте багато аспектів реалізації дискреційних повноважень суду та співвідношення суддівського розсуду і свавілля залишаються дискусійними, оскільки не отримали єдиного підходу в юридичній науці. Указані обставини зумовили необхідність проведення комплексного наукового дослідження цих питань і визначили актуальність теми дослідження, наукова новизна якого полягає в комплексному підході до досліджуваних проблем в умовах реформування судової влади та процесів її очищення, що тривають в Україні.

Мета статті – визначити критерії суддівського розсуду й дискреційні повноваження

суду в умовах реформування судової гілки влади

Виклад основного матеріалу. Чинний Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) [1] передбачає вчинення на розсуд суду низки процесуальних дій, серед яких залучення третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, відстрочення та розстрочення судових витрат, зменшення їхнього розміру або звільнення від їхньої оплати, об'єднання й роз'єднання позовів, забезпечення доказів, забезпечення позову, подовження строків розгляду справи, оголошення перерви, факультативне зупинення провадження у справі, оцінювання доказів, винесення рішення, окремої ухвали, додаткового рішення, визначення порядку і строку виконання рішення, виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні тощо.

Розкриття змісту суддівського розсуду можливе через визначення поняття дискреційних повноважень.

Так, юридична енциклопедія визначає повноваження як певні права й обов'язки діяти, вирішуючи коло справ, визначених компетенцією [2].

Згідно з іншим визначенням цього поняття, повноваження – це права й обов'язки державного органу, органу місцевого самоврядування, посадової особи, інших учасників суспільних відносин, установлені нормативним юридичним актом [3].

Отже, в одних випадках зміст таких прав і обов'язків чітко визначений правовою нормою, а в інших – суду надається свобода діяти на свій розсуд, тобто, оцінюючи ситуацію, обирати один із кількох варіантів дій або утримання від дій чи один із можливих варіантів рішень. Надане суду право діяти саме так у теорії права прийнято називати дискреційними повноваженнями.

Так, французький учений Г. Бребан вважає, що дискреційні повноваження, які означають свободу адміністрації оцінювати ситуації й приймати щодо них рішення, надають адміністрації простір у здійсненні вибору між вільними рішеннями. Вона має право діяти або не діяти, а коли вона діє, то може вибрати один або кілька з можливих варіантів поведінки [4, с. 92].

В. Ремньов розглядав дискреційні повноваження як право органу державного управління приймати владні рішення на власний розсуд. Самі ж дискреційні повноваження є елементом компетенції, і їх використання в межах закону лише зміцнює законність [5, с. 13].

На думку Ю. Білоусова, М. Рибчака, суд, використовуючи такі повноваження, зобов'язаний передусім правильно оцінювати ситуацію, наявні у справі факти й застосовувати до встановлених фактів чинні правові норми, не допускаючи при цьому зловживання владою. Загальні інтереси, спільне благо, а не особисті корисливі інтереси мають лежати в основі мотивації вибору [6, с. 102].

Наведені вище визначення вчених дають підстави виділити певні ознаки, які характеризують природу дискреційних повноважень:

- по-перше, дискреційні повноваження, якими суд наділяється законом, є частиною його компетенції й надаються йому для того, щоб у правильний і доцільний спосіб вирішувати коло справ, визначених цією компетенцією.

- по-друге, дискреційне право суду зумовлене певною свободою в оцінюванні та діях, у виборі одного з варіантів рішень і правових наслідків.

Отже, дискреційні повноваження являють собою сукупність прав та обов'язків, закріплених у встановленому законодавством порядку за судом, які він застосовує на власний розсуд.

У граматичній конструкції норми права дискреційні повноваження, як правило, позначаються дієсловом «може» або словосполученнями «суд вправі» «має право», що вказує на сферу суддівського розсуду та означає наділення суду дискреційним правом, свободою діяти на власний розсуд.

Отже, сутність дискреційних повноважень розкривається через зміст поняття суддівського розсуду як визначальної характеристики цих повноважень.

О. Папкова визначає суддівський розсуд як урегульований правовими нормами специфічний вид правозастосовної діяльності, що здійснюється в процесуальній формі. Його сутність полягає в наданні суду у відповідних випадках повноваження вирішувати спірне правове питання, виходячи із цілей, передбачених законодавцем, принципів права та інших загальних положень закону, конкретних обставин справи, а також засад розумності, добросовісності й справедливості [7, с. 106].

К. Комісаров зазначав, що суддівський розсуд являє собою надані суду повноваження приймати відповідно до конкретних умов таке рішення з питання права, можливість якого впливає із загальних і відносно визначених указівок закону. Тобто, у разі відсутності прямої, абсолютно визначеної вказівки закону варто знайти таке із низки передбачуваних законом рішень, яке найточніше відповідає задуму законодавця. При цьому зазначається, що суддівський розсуд передбачає вольовий момент, діє як форма управління правовими відносинами [8, с. 97].

Більш детально аналізував проблему суддівського розсуду О. Боннер, який, погоджуючись із вище наведеними визначеннями суддівського розсуду, крім того, зазначав, що під суддівським розсудом потрібно розуміти надані суду повноваження вирішувати правові питання з урахуванням обставин справи, загальних положень закону, принципів права, економічних законів розвитку суспільства й норм моралі. Учений наголошував на таких основних умовах, яким має відповідати застосування правових норм, у яких передбачається розсуд: по-перше, вирішувати питання на розсуд суд вправі й зобов'язаний лише у випадках, передбачених законом; по-друге, правозастосовні акти, які приймаються на підставі суддівського розсуду, повинні повністю відповідати обставинам справи. При цьому вказував, що частка суб'єктивного, вольового моменту при суддівському розсуді, по

суті, повинна бути порівняно незначною або його зовсім не може бути [9, с. 56].

При цьому на думку Ю. Білоусова, М. Рибчака, для з'ясування поняття сутності суддівського розсуду важливо зупинитися на співвідношенні категорій «судовий» і «суддівський», які паралельно вживаються в науковій літературі. Ураховуючи положення ст. 18 ЦПК України, відповідно до якої суддя при відправленні правосуддя виступає як суд, при дослідженні дискреційних повноважень суду в цивільному процесі під час учинення певних процесуальних дій на його окремих стадіях указані вчені вважають більш доцільним уживати саме термін «судовий розсуд» або ж «розсуд суду» [6, с. 102], що видається слухним.

Отже, виходячи з наведеного, загальними засадами суддівського розсуду можна визначити такі: по-перше, свободу судді у виборі; по-друге, відносний характер такої свободи, її обмеженість; по-третє, те, що як свобода, так і способи її обмеження безпосередньо впливають із правових норм.

Обговорюючи питання меж судового розсуду, потрібно відзначити, що підставою для розсуду суду має слугувати його переконання, здійснене в межах, наданих йому процесуальним законом прав із застосування матеріального і процесуального права задля найбільш ефективного захисту суб'єктивних прав сторін.

На думку Д. Луспеніка, таке внутрішнє переконання судді є правовою категорією, що забезпечує функціонування судді в межах наданих йому прав і обов'язків, які не перекручують самостійного сприйняття й розуміння суддею об'єктивної дійсності, що стала предметом дослідження в суді. Застосовуючи норму права до конкретних обставин справи, суддя дає власне тлумачення норми, приймає рішення в межах наданої йому законом свободи розсуду (іноді доволі значної) й нерідко оцінює обставини, не маючи достатньої інформації (часом вона від нього приховується) [10, с. 8].

Розширюючи цю тезу, І. Фойницький зазначав, що не потрібно змішувати вирішення справи за системою вільного оцінювання з її вирішенням на підставі безпосереднього враження. Перше передбачає знання справи шляхом його вивчення за об'єктивними даними, які є у справі; друге обмежується прийняттям того відбитка, яке справа чи її окремі моменти залишили в наших почуттях. Оцінювання доказів – це розумова діяльність, що вирішується сумнівами або переконаннями; враження є продуктом лише окремих чуттєвих сприйняття, не перевірених розумовим процесом. З іншого боку, не варто змішувати вирішення справи при вільному оцінюванні доказів з її вирішенням за довірливим розсудом. Для того, щоб внутрішнє переконання не переходило в особистий розсуд, закон, не зв'язуючи суддю легальними правилами, піклується, однак, про створення його переконання за умов і в порядку коли всяка розсудлива людина при тих самих даних дійшла б однакового висновку [11, с. 189].

Судовий розсуд є елементом свободи судді при вчиненні певних процесуальних дій, проте в науковій літературі межі цієї свободи визначаються завданням суду, як правило, передбачають існування правової проблеми, що має більше ніж один законний спосіб її вирішення, тобто допускають:

- по-перше, наявність кількох, як мінімум двох, варіантів вирішення проблеми, із яких суддя вправі вибрати один;

- по-друге вибір повинен здійснюватися тільки між наявними законними варіантами [12, с. 27].

Однак форми судового розсуду не обмежуються лише наведеним прикладом. Так, чинне законодавство не завжди покладає на суд повноваження визначення в певних випадках обсягу суб'єктивних прав і обов'язків з їх конкретизацією шляхом вибору варіанта з кількох передбачених законом рішень.

Ще однією формою суддівського розсуду є застосування факультативних норм. На відміну від попередньої форми, де в альтернативній нормі містяться кілька рівнозначних варіантів, факультативна норма застосовується тільки в порядку заміни основної норми додатковою, яка діє за певних умов як виняток із загального порядку.

Право суддівського розсуду вбачається і при такій формі правозастосування, коли законодавець установлює право на використання оцінних категорій, які зазвичай указуються в гіпотезах норми. До оцінних понять, які використовуються в ЦПК України, можна зарахувати терміни «поважні причини», «неповажні причини», «достатній строк», «складна справа», «особливо складна справа», «виключні випадки», «конкретні обставини справи» тощо. При реалізації норм з оцінними категоріями суду не достатньо встановити фактичні обставини справи, йому ще треба дати юридичну оцінку з погляду мети, яку мав законодавець у конкретному випадку.

Певною формою суддівського розсуду є можливість прийняття рішення при певній процедурі, яка встановлює лише загальні вказівки, за якими немає переліку того, як треба діяти. Тобто, у самій нормі, яка підлягає застосуванню, відсутній юридичний факт, на підставі якого суд приймає правозастосовний акт. Зазвичай реалізація таких можливостей ніякими умовами не пов'язується, а все залежить від конкретної ситуації з метою досягнення цілей, установлених законом, а отже, від розсуду суду. Прикладом може слугувати ст. 196 Сімейного кодексу України [13], відповідно до якої суд може з урахуванням сімейного та матеріального становища платника аліментів зменшити розмір неустойки.

Вирішувати питання права за власним розсудом суд вправі й може лише у випадках, передбачених законом і в межах закону. Неприпустимо, щоб суд підміняв законодавця або його органи управління, брав на себе його функції й компетенцію.

У прямому розумінні цього слова свободи для суддівського розсуду правові норми не дають. Рішення, які приймаються на підставі суддівського розсуду, повинні повністю відповідати обставинам справи, і частка во-

льового моменту для розсуду дуже мала, а суб'єктивізму взагалі не повинно бути.

Важливим обмеженням суддівського розсуду є правило допустимості засобів доказування. Згідно з ч. 2 ст. 59 ЦПК України [1], обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування.

Отже, можна стверджувати, що умови, які допускають діяльність суду за розсудом, мають певну умовність і обмеженість, тому немає неперехідної межі між нормами, абсолютно визначеними й відносно визначеними.

При цьому складним є використання оцінних категорій при відмежуванні суддівського свавілля й суддівського розсуду, оскільки законодавець не встановив критеріїв зарахування тих чи інших фактів до оцінних категорій. Тому суд повинен, керуючись певним мотивом, установити, чи відповідає фактично встановлена обставина оцінній категорії.

Єдиним критерієм, який указує на судове свавілля, є лише зовнішня невідповідність якісної та кількісної характеристик, що властиві встановленим обставинам, передбаченим законодавцем у сукупності можливих інших варіантів [14, с. 15].

Не можна заперечувати й підконтрольність суддівського розсуду з боку вищих судових інстанцій хоча б тому, що законодавство не вказує на те, що прийняття правозастосовних актів на підставі розсуду – це лише виключна компетенція судів першої інстанції. При цьому для виявлення суддівського свавілля вищої судовій інстанції підконтрольні:

- мотиви, якими керувався суд, надаючи юридичне значення певним обставинам;
- власне самі такі обставини;
- механізм зарахування якихось характеристик, властивих установленим обставинам, із передбаченими законодавцем іншими варіантами.

Кінцевим результатом такого контролю в разі встановлення свавілля буде скасування рішення суду через неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи, або невідповідність висновків суду обставинам справи.

Висновки. Отже, варто констатувати, що суддівський (судовий) розсуд не є щось абсолютне, позбавлене якихось недоліків, проте він повинен здійснюватися лише в межах

і формах, що визначені законом, а його підконтрольність у цивільному судочинстві щодо встановлення юридично значущих обставин має абсолютний характер. Однак з метою підвищення рівня довіри до судової влади та відновлення авторитету суду як справедливого органу правосуддя, що вирішує цивільні справи відповідно до закону, а не є зняряддям для задоволення власних потреб окремих осіб, за будь-яких обставин суддівський розсуд повинен відповідати законові, обставинам справи, засадам доцільності, справедливості, розумності. А чинником, що сприятиме досягненню цієї мети, має стати ще більш чітке нормативне регламентування меж, форм і обмежень щодо застосування судового розсуду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № № 40–41, 42. – Ст. 492.
2. Юридична енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5 : П–С. – 2003.
3. Конституционное право. Энциклопедический словарь / отв. ред. и рук. автор. колл. С.А. Авакьян ; К.Ф. Гуценко, А.И. Ковлер, М.Н. Марченко. – М. : Норма, 2001.
4. Ги Брэбан. Французское административное право / Ги Брэбан ; пер. с франц. Д.И. Васильева и В.Д. Карповича ; под ред. С.В. Боботова. – М. : Прогресс, 1988. – 448 с.
5. Ремнев Ю.В. Социалистическая законность в государственном управлении / Ю.В. Ремнев. – М. : Наука, 1979. – 302 с.
6. Білоусов Ю.В. Поняття та ознаки дискреційних повноважень суду у цивільному процесі / Ю.В. Білоусов, Б.М. Рибчак // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4. – С. 100–108.
7. Папкова О.А. Понятие судейского усмотрения / О.А. Папкова // Российское право. – 1997. – № 12. – С. 102–107.
8. Комиссаров К.И. Задачи судебного надзора в сфере гражданского судопроизводства / К.И. Комиссаров ; отв. за вып.: В.М. Семенов. – Свердловск, 1971. – 167 с.
9. Боннер А.Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе / А.Т. Боннер. – М. : Юрид. лит., 1980. – 142 с.
10. Луспенник Д.Д. Внутрішні переконання судді як елемент оцінки доказів / Д.Д. Луспенник // Юридичний вісник України. – 2006. – № 43. – С. 8–9.
11. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 2. – 1996. – 212 с.
12. Вахитов Р.С. Судейское усмотрение и некоторые проблемы его реализации / Р.С. Вахитов, Е.С. Севастьянова // Арбитражная практика. – 2002. – № 6 (15). – С. 26.
13. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
14. Луспенник Д.Д. Де закінчується суддівський розсуд і починається суддівське свавілля / Д.Д. Луспенник // Закон і бізнес. – 2004. – № 19–20. – С. 13.